

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО УЧНІВ

Б. Ф. БАЄВ,

кандидат педагогічних наук

(Науково-дослідний інститут психології УРСР)

Індивідуальний підхід до учнів є необхідною умовою високої ефективності навчально-виховного процесу. Особливої ваги в системі роботи вчителя набуває він на сучасному етапі, в зв'язку з новими завданнями, поставленими перед школою. Школа, як говорив М. С. Хрущов на Всеросійському з'їзді вчителів, повинна допомогти юнакові і дівчині визначити своє покликання в житті, знайти місце в нашій трудовій сім'ї. А це означає, що в школі треба створити найбільш сприятливі умови для всебічного розвитку особистості кожного учня відповідно до його індивідуально-психологічних особливостей.

Щоб зробити індивідуальний підхід справді ефективним засобом виховання дітей і молоді, підготовки їх до життя, треба передусім подолати недооцінку цього засобу, яка ще й тепер трапляється серед учителів.

Недооцінка індивідуального підходу найчастіше виявляється в тому, що до нього вдаються лише тоді, коли треба вживати заходів проти неуспішності учнів. При цьому основну увагу вчителі приділяють слабим учням — їх вони більше знають, з ними й більше працюють. Але необхідністю роботи з слабкими учнями аж ніяк не можна виправдати послаблення уваги вчителів до інших. До того ж, сама наявність невстигаючих учнів є великою мірою результатом того, що не були своєчасно враховані якісь

їх індивідуальні особливості. Отже, випускаючи з поля зору школярів, які зараз не відстають, ми не можемо бути впевнені в тому, що хтось з них не почне відставати.

Недостатня увага вчителів до учнів, які добре встигають, часто є причиною того, що такі учні працюють нижче своїх можливостей, не привчаються до подолання труднощів: досягнення успіхів у школі без особливих зусиль робить їх легко важними, і кінець кінцем вони інколи виявляються не підготовленими до самостійного трудового життя. Індивідуальний підхід до встигаючих учнів має полягати в організації їх навчальної діяльності відповідно до порівняно більших можливостей.

Хорошим прикладом того, як привчити кожного учня працювати на повну силу, є досвід роботи вчительки математики Г. Гусарської (Казань). Два рази на місяць, без попереднього «натаскування» вона проводить на своїх уроках контрольні роботи. Учням роздаються листки з різними варіантами задач. Дві з них розраховані на слабого, хоч і сумніного учня. Вчителька попереджає дітей: за розв'язання цих задач — трійка. Третя задача складніша, вона дає право на четверку. П'ятірку дістає той, хто розв'яже всі задачі. Коли б моя контрольна, говорить Гусарська, була розрахована лише на «середнього» учня, вона була б непосильна для слабого, і він втратив би віру в свої сили. А сильному робити бу-

ло б нічого, і він би звик ледарювати. А тут всі працюють напружено. Сильним ніколи займатись підказуванням, несумлінним надіятись ні на кого, і всім цікаво¹. Такий метод роботи дає можливість вчителі виявляти сильних, середніх і слабких учнів і певним чином індивідуалізувати їх навчання. Разом з цим він стимулює роботу всіх без винятку школярів.

Навчання є провідною, але не єдиною діяльністю учнів. Майбутнім будівникам комунізму, яких покликає готувати наша школа, потрібні не самі знання. Діти повинні бути виховані в дусі комунізму, психологічно і практично підготовлені до праці. Отже, вся робота школи, в тому числі й навчальна, має бути підпорядкована головному завданню — вихованню нової людини. А щоб виховати нову людину, в якій гармонійно поєднуються духовне багатство, моральна чистота і фізична досконалість, вчителям треба знати й враховувати не лише особливості пам'яті, мислення чи уваги своїх вихованців, їх ставлення до навчання, а й інтереси, запити, уподобання, всі сторони їх особистості, взагалі усе, чим живе кожен з них як у школі, так і поза школою.

Успішність з загальноосвітніх предметів і дисциплінованість тепер вже недостатній показник, бо не тільки вони характеризують «обличчя» учня з точки зору підготовки його до трудового життя, до участі в суспільно корисній праці на благо всього народу. Змінюються навіть критерії успішності й дисциплінованості. Успішність тепер визначається не лише засвоєнням знань, — її оцінка вимагає врахування того, чи вміють учні використовувати свої знання на практиці, чи стали ці знання глибокими ідейними переконаннями учнів. Так само й поняття дисциплінованості не може обмежуватись тим, як поводить себе учень на уроці або під час перерви.

Поєднання навчання з продук-

тивною працею, таким чином, вимагає розширення сфери індивідуального підходу до учнів. Воно висуває на перше місце врахування того, як ставиться учень не тільки до навчання, а й до праці, як психологічно і практично готується до трудового життя.

Школярі по-різному виконують трудові завдання, з неоднаковим успіхом оволодівають виробничими операціями. Як показали дослідження, існують значні розбіжності в кількості вправ, потрібних для вироблення тієї чи іншої навички, та часу на їх виконання, в особливостях навичок, їх функціонування за дещо змінених умов праці. Врахування цих відмінностей, що виявляються в самому процесі праці, є однією з важливих умов раціональної організації трудового навчання учнів, удосконалення його методів і разом з тим успішного опанування окремими учнями виробничих професій.

У здійсненні індивідуального підходу в процесі трудового навчання слід виходити, як з практичної настанови, з вказівки М. С. Хрущова про те, що праця учнів важлива не сама по собі, не тільки і не тільки своєю продукцією. Найголовніше — правильно і всебічно використовувати виробничі заняття для того, щоб виховати у юнацтва любов до праці на загальну користь. А це можливо при врахуванні ставлення учнів до виробничих завдань, вивченні індивідуальних можливостей дітей, їх рис і якостей.

Сам принцип поєднання навчання з продуктивною працею, висуваючи нові вимоги до індивідуального підходу в роботі з учнями, разом з тим і полегшує цю справу. Участь школярів у праці дає можливість побачити їх з такого боку, який раніше був схований для вчителя, а саме: що являє собою той чи інший його вихованець, так би мовити, на ділі. Особливо це стосується старшокласників, оскільки в праці, у громадських справах найповніше виявляються їх індивідуальні особливості, що визначають моральне обличчя цих учнів.

¹ Газета «Известия» за 9 вересня 1960 року.

Виконувана кожним учнем робота має на собі відбиток його вікових та індивідуальних особливостей: інтересів, умінь, здібностей тощо. З виконаної роботи можна судити і про деякі вольові якості й характерологічні риси (наполегливість, акуратність чи неохайність). Проте оцінка «трудових» якостей учнів за самими лише результатами праці ще недостатня. Відомо, що за одними й тими результатами можуть стояти різні мотиви — як позитивні, так і негативні. Якщо один старанно виконує трудове завдання з любові до фізичної праці, другий — з свідомості свого обов'язку, то у третього стимулом до успішного виконання трудових завдань можуть бути егоїстичні цілі, що не мають нічого спільного з справжньою любов'ю до праці. Тому важливо враховувати спонукальні мотиви праці, усвідомлення учнями її значущості, міру відповідальності за виконання виробничих завдань. Для цього слід брати до уваги й те, як учень ставиться до праці своїх товаришів, чи схильний до взаємодопомоги, дбайливо чи недбайливо використовує матеріали, в якому стані тримає своє робоче місце та ін.

У діяльності, як відомо, не тільки виявляються, а й формуються різноманітні індивідуально-психологічні властивості особистості. Тому через діяльність найлегше впливати на учнів в потрібному напрямі. Трудова, виробнича діяльність особливо ефективна щодо цього. Досвід свідчить, що продуктивна фізична праця благотворно впливає на всебічний розвиток школярів і що, спираючись на такі їх якості, як любов до фізичної праці, інтерес до певного виробничого процесу, готовність допомагати батькам по господарству, бажання працювати на шкільній ділянці тощо, вчителі можуть виховати в них відповідальне ставлення до навчання, до виконання громадських доручень, дисциплінованість та інші позитивні риси радянського школяра.

Залучення учнів до продуктивної праці дає можливість не обмежува-

тися мало ефективним методом чисто словесного впливу на них, який у багатьох вчителів був чи не єдиною формою індивідуального підходу. Воно відкриває широкі можливості, зокрема, для індивідуальної роботи з невстигаючими та недисциплінованими учнями.

Досвід поєднання навчання з працею показав, що немає прямої залежності між неуспішністю з основ наук, недисциплінованістю, з одного боку, і негативним ставленням до фізичної, виробничої праці, — з другого. Багато з тих, що відстають у навчанні чи порушують дисципліну на уроках, люблять фізичну працю, відповідально ставляться до виконання суспільно корисних трудових завдань. Це полегшує роботу з такими учнями, даючи можливість враховувати й використовувати позитивне ставлення до праці для того, щоб подолати їх відставання в навчанні й виховувати дисциплінованість. Тим, хто любить працю, легше довести потребу повноцінних знань з математики, фізики, хімії, креслення, а також гуманітарних предметів, бо це можна зробити в процесі виконання ними трудових завдань; їх легше переконати (через саму дисципліну праці) в необхідності дисципліни в будь-якій роботі.

Всебічний розвиток особистості школярів означає також розвиток їх здібностей. Успіх і цієї справи залежить від того, наскільки вчителі знають своїх вихованців і будують роботу з ними на основі цього знання. Щоб розвивати здібності того чи іншого учня, треба насамперед їх виявити. А виявити їх можна лише знаючи, яким є він на ділі, до чого більш схильний, в чому показує неабиякі успіхи. Треба створити умови для розвитку певної здібності, виходячи з особливостей і рівня її розвитку в даного учня. Талант, говорив В. І. Ленін, треба систематично і обережно підтримувати. Це стосується й здібностей. Необхідно, щоб індивідуальний підхід до учнів став дійовим засобом розвитку їх здібностей.

Відомо, що здібності розвивають-

ся в діяльності, яка вимагає від її виконавця певної самостійності й творчості. Коли здібного до математики учня весь час обмежувати розв'язуванням задач, розрахованих на «середніх» учнів, його математичні здібності не розвиватимуться. У згаданій вище вчительки Г. Гусарської кращі учні працювали в математичному гуртку, де розв'язували все складніші задачі, самі розбирали приклади з журналу «Математика в школі», розшукували цікаві задачі в книжках, випускали математичну стінгазету, виготовляли вимірювальні прилади. Добре налагоджено індивідуальну роботу із здібними до математики учнями і в 16 середній школі м. Хмельницького. Під керівництвом учителя Л. М. Лоповка учні працюють в математичному гуртку, різноманітні форми роботи якого створюють сприятливі умови для розвитку їх здібностей.

Проте деякі керівники шкільних гуртків, які мають багато можливостей для індивідуальної роботи, не завжди замислюються навіть над тим, що привело учня в гурток: звичайна допитливість, повага до вчителя чи справжній інтерес. Не знаючи цих мотивів, вони, звичайно, і не можуть індивідуалізувати заняття так, щоб задовольнити допитливість одних учнів, підтримувати повагу до себе як педагога в інших і розвивати здібності у тих, хто їх справді виявляє.

Досвідчені педагоги, як правило, дають добре встигаючим учням додаткові — важчі, ніж іншим, завдання, що є хорошим стимулом до розвитку їх здібностей. Таким стимулом є також підвищена вимогливість в оцінюванні роботи здібних школярів, врахування не лише загального її результату, а й фактично докладених до неї зусиль, того, наскільки наполегливо працював учень.

Для виявлення і розвитку професійно-технічних здібностей трудове навчання також відкриває широкі можливості, і, звичайно, цей розвиток теж не може йти інакше, як через певну індивідуалізацію роботи

школярів, зокрема шляхом ускладнення (навіть виходячи за межі програми) виробничих завдань.

Є ще одна ділянка, яка поки що майже не знаходить місця в індивідуальній роботі з учнями і з якою вчитель найменш обізнаний. Це — їх почуття. Справді, основним, про що турбується вчитель, і досі залишається педагогічна оцінка. За показник хорошої роботи школи береться передусім процент успішності. Шкільні інспектори теж вважають своїм першим обов'язком відвідувати уроки з метою забезпечення належного методичного рівня викладання і тільки незначну частину свого часу віддають на ознайомлення з власне виховною роботою.

Але ж завданням школи в цілому є насамперед комуністичне виховання підростаючого покоління, формування нової людини. Наші вихованці повинні йти у велике життя не лише з золотими руками. Не дуже цінними будуть такі руки, якщо у кого з випускників школи серце виявиться пустим і холодним.

А от коли спитати вчителів, якими будуть оцей юнак чи оця дівчина в самостійному, особистому житті, — мабуть, не одного таке запитання поставить вступник. Щоб відповісти на нього, треба, принаймні, знати, як розуміє юнак чи дівчина особисте щастя, людську гідність, які їх погляди на сім'ю, на любов, чим вони захоплюються, — словом треба знати їх душі. А вчителі ще мало знають учнів з цього боку.

Прикро, коли сумлінний учитель, приділяючи достатню увагу навчальній і трудовій діяльності школярів, залишається байдужим до того, чим живуть вони за межами цієї діяльності, чим живляться їх почуття, в якому напрямі відбувається формування їх переконань, що відіграє визначну роль у становленні їх поглядів на життя, — тих поглядів, якими вони будуть керуватися в житті.

Формуючи почуття, не можна обмежуватись у цій роботі загальними, масовими заходами. Звичайно, на учнівських зборах, наприклад, корисно говорити про смаки й за-

хоплення, про те, в чому краса людського життя тощо. Але треба, щоб розмова ця була широкою, бо інакше вона не зачепить почуттів дітей, буде безпредметною і безрезультатною. Треба, щоб учитель, перш ніж організувати широкі дискусії, знайшов шлях до душі своїх вихованців, дізнався, що хвилює кожного з них, бо тільки щира розмова западе їм глибоко в серце.

Ми не маємо права закривати очей на те, що серед юнаків і дівчат, які тільки-но закінчили школу, інколи зустрічаються духовні каліки. В свій час не тільки батьки, а й вчителі прогледіли цих юнаків і дівчат, не допомогли розібратися в питаннях, що почали хвилювати їх, не запалили їх тим внутрішнім творчим вогником, який робить нашу людину красивою, щасливою і в особистому, і в громадському житті.

Індивідуальний підхід до учнів у вихованні почуттів і поглядів на життя вимагає від учителів особливої майстерності, бо, по-перше, ці погляди й почуття найглибше сховані від інших і їх формування дуже важко простежити, а, по-друге, їх не можна змінити лише словесною вимогою на зразок: «Щоб цього більше не було», «В сімнадцять років ще рано думати про кохання». У формуванні поглядів на життя і почуттів певну допомогу вчителям подасть програма виховання комуністичної моралі в учнів, методичні вказівки до неї, розроблені науково-дослідними інститутами педагогіки та психології. В основу програми, як відомо, покладено віковий принцип: в ній визначено матеріал для кожного класу, отже, й для певної вікової групи. Але наявність програми аж ніяк не знімає важливості врахування індивідуальних різноманітностей моральних якостей, особливостей розвитку почуттів у дітей, їх смаків і уподобань, розуміння ними міжлюдських відносин в соціалістичному суспільстві — це справа кожного вчителя.

У вивченні індивідуально-психологічних особливостей учнів важливо дотримуватися певної методики. Тут і поєднання роботи вчителя

з окремими учнями і колективом, і вивчення та врахування тих або інших особливостей дітей усім педагогічним колективом, вивчення особистості школяра в розвитку, опора на його позитивні якості, додержання педагогічного такту тощо. При цьому слід звертати увагу насамперед на такі сторони особистості учнів.

1. Навчальна діяльність

Ставлення до навчання — мотиви навчальної діяльності (вчиться з інтересом, без інтересу, якими предметами цікавиться; чи вміє працювати систематично, організовано; як ставиться до своїх успіхів і невдач у навчанні).

Уміння та навички навчальної роботи — чи вміє самостійно працювати, якими засобами користується при засвоєнні матеріалу (нотатки, складання плану, конспекту тощо).

Здібності до навчальної роботи: як швидко схоплює матеріал, як запам'ятовує, чи здатний аналізувати і робити висновки; як засвоює навчальний матеріал — глибоко, осмислено чи поверхово; наскільки впевнений у своїх навчальних успіхах.

2. Загальний розумовий розвиток

Загальний рівень розумового розвитку Кругозір, начитаність, обізнаність з явищами природи і суспільного життя.

Здатність до орієнтування в навколишньому оточенні, до правильного врахування життєвих обставин.

Здібності й нахили. До якої діяльності (техніка, живопис, музика тощо) має особливі здібності.

3. Праця учня

Ставлення до праці: чи поважає працю, зокрема фізичну, і людей праці, любить працювати сам чи ні; як ставиться до праці в майстернях, на шкільній ділянці, на виробництві, до побутової і суспільно корисної праці, яким видам праці віддає перевагу.

Трудові уміння й навички.

Професійна спрямованість: до якої професії і як себе готує.

4. Дисциплінованість

Поводить себе спокійно, стримано чи непосидючий, збудливий.

Виконує шкільний режим свідомо, за переконанням чи з примусу; коли порушує, — то навмисне чи з недбалості, неувважності до своєї поведінки.

Виконує вимоги дорослих охоче, в силу усвідомленої необхідності чи з егоїстичних розрахунків.

Відповідність (чи невідповідність) поведінки в школі, в сім'ї і в громадських місцях.

Ставлення до порушень поведінки іншими.

5. Характерологічні риси

Яскраво виражені позитивні чи негативні риси характеру: почуття власної гідності, скромність, організованість, самокритичність, наполегливість, рішучість, сумлінність, працьовитість, щирість чи безвідповідальність, лінощі, грубість, некультурність поведінки, легка податливість до сторонніх впливів, егоїзм тощо. (Особливу увагу звертати на прояви впертості, агресивності, образливості, замкнутості, почуття зазнавства).

Який настрій переважає — веселий, сумний, пригнічений; сталість настрою; причини сталого пригніченого настрою чи його частих змін.

6. Взаємини з колективом

Яке місце займає в колективі, чим зумовлене відповідне становище; чи користується повагою інших; чи задоволений цим своїм місцем.

Ставлення до товаришів. Мотиви, зміст і характер дружби й товаришування. Конфлікти з товаришами, їх причини.

7. Громадська спрямованість учня

Інтерес до громадсько-політичного життя в країні. Переконавання, погляди на життя, ідеали.

Почуття радянського патріотизму, його вияв.

Які громадські доручення має і як ставиться до їх виконання. Участь в роботі піонерської або комсомольської організації.

Ставлення до громадської і державної власності. Участь у суспільно корисних заходах — збиранні металевих брухту, озелененні, ремонті шкільного інвентаря тощо.

В цій схемі намічено для вивчення лише ті головні риси, що характеризують кожного учня. Але вчитель має справу не з окремими, хоч і численними, психічними рисами та діловими якостями, а з конкретною особистістю. Тому вивчення індивідуальних особливостей не слід розуміти як звичайне нагромадження фактів, що стосуються того чи іншого учня. Здійснювати індивідуальний підхід — це означає «підібрати ключ» до учня. Таким ключем є знання тих особливостей, навколо яких групуються всі інші, і через які можна найефективніше впливати на учня. Потрібно, отже,

враховувати насамперед істотні, провідні риси учня, які найбільш впливають на його роботу, створюють його «обличчя», характеризують учня як конкретну, своєрідну особистість.

Яке значення має, наприклад, досконале знання вчителем особливостей пам'яті, мислення, уваги учня, коли той не хоче вчитись, коли в нього відсутні позитивні мотиви навчання? Найістотнішим є тут саме те, що він не хоче вчитись, і роботу з цим учнем, напевне, слід починати з формування в нього позитивних мотивів, інтересу до навчання. При наявності таких мотивів можна подолати й інші негативні риси дитини, при відсутності ж їх ця робота не має смислу.

Так само вчителів не досить вивчати одні лише особливості сприймання, мислення учня, що зневажливо ставиться до фізичної праці, уникає її. В даному випадку найголовнішим, що вирішує успіх роботи вчителя, є врахування ним такого — зневажливого — ставлення учня до праці, й індивідуальний підхід до нього треба здійснювати саме в напрямі формування позитивних мотивів фізичної праці.

Наведена нами схема вивчення індивідуальних особливостей учнів, звичайно, тільки орієнтує на можливі підходи у цьому вивченні. А що саме враховувати в роботі з даним учнем в першу чергу — визначає вчитель, виходячи з основних завдань радянської школи.

Ми висвітлили в статті лише деякі питання індивідуального підходу до учнів, приділивши зокрема увагу роботі з ними в процесі трудового навчання. Проте слід мати на увазі, що формування особистості школяра здійснюється через освіту, виховання й трудове навчання в їх нерозривній єдності і що, отже, індивідуальний підхід повинен охоплювати всі ці сторони всебічного розвитку особистості.